

Alkohola, tabakas un narkotiku lietošanas izplatība skolēnu vidū Latvijā

Metodoloģiskā pētījuma rezultāti

Pētījuma pasūtītājs:

Slimību profilakses un kontroles centrs
Rīga, Dunties iela 12/22, LV-1005

Pētījuma veicējs:

SIA «Socioloģisko pētījumu institūts»
Rīga, Dzirnau iela 55 k2-2, LV-1011

Pārskata autori:

Mārcis Trapencieris, Ansis Pētersons, Sigita
Sniķere

Atslēgas vārdi:

atkarību izraisošās vielas, metodoloģija, on-line pētniecība, alkohols, narkotikas,
smēķēšana, skolēni.

Pārpublicēšanas un citēšanas gadījumā izmantot sekojošu atsauci:

Trapencieris M., Pētersons A., Sniķere S. (2013). Alkohola, tabakas un narkotiku
lietošanas izplatība skolēnu vidū Latvijā. Metodoloģiskā pētījuma rezultāti. Rīga:
Slimību profilakses un kontroles centrs

© Slimību profilakses un kontroles centrs 2013

© Socioloģisko pētījumu institūts 2013

© M. Trapencieris, A. Pētersons, S. Sniķere

Satura rādītājs

Terminu definīcijas	4
Kopsavilkums	6
1. Pētījuma metodoloģija	9
Pētījuma instruments	9
Aptaujas īstenošanas principi	9
Metodoloģiskā pētījuma apraksts	9
Aptaujas mērķa grupa un izlases raksturojums	10
Izlases realizācija un nerespondences raksturojums	12
Datu svēršana, tīrīšana un analīze	12
2. Rezultāti	13
Respondentu apraksts	13
Vielu lietošanas indikatorrādītāji	15
Tabaka	15
Alkohols	17
Nelegālās vielas	19
Anketas aizpildīšanas veida ietekme uz rezultātiem	22
Secinājumi	26

Terminu definīcijas

2003. gada pētījums šajā pārskatā — 2003. gadā pēc Narkoloģijas valsts aģentūras pasūtījuma veikts pētījums «Eiropas skolu aptaujas projekta par alkoholu un citām narkotiskajām vielām rezultātu analīze», autori I. Koroļeva, M. Trapencieris.

2007. gada pētījums šajā pārskatā — 2007. gadā pēc Sabiedrības veselības aģentūras pasūtījuma veikts pētījums «Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un tendences skolēnu vidū: ESPAD 2007», autori I. Koroļeva, I. Mieriņa, M. Goldmanis, S. Sniķere, M. Trapencieris.

2011. gada pētījums šajā pārskatā — 2011. gadā pēc Veselības ekonomikas centra pasūtījuma veikts pētījums «Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un tendences skolēnu vidū: ESPAD 2011», autori M. Trapencieris, S. Sniķere, I. Koroļeva, I. Kārklīņa.

Atkarība — slimība, kuras laikā indivīds nespēj kontrolēt psihoaktīvo vielu lietošanu vai vielu lietošanas rezultātā tiek negatīvi ietekmēta indivīda uzvedība.

ESPAD pētījuma mērķa grupa – jaunieši, kuri pētījuma veikšanas gadā kļūst 16 gadus veci. 2013. gada metodoloģiskajā pētījumā tie ir 1997. gadā dzimušie jaunieši. Šajā pārskatā noteiktās vietās, runājot par ESPAD kohortas jeb mērķa grupas jauniešiem, izmantots arī termins „15 gadus veci skolēni”. Vienu gadu jaunāki (1998. gadā dzimušie) un vienu gadu vecāki (1996. gadā dzimušie) šajā pārskatā attiecīgi tiek definēti kā 14 un 16 gadus veci.

Jaunieši — šajā pārskatā skolēni vecumā no 14 līdz 16 gadiem.

Kohorta — iedzīvotāju grupa, kurus vieno noteiktas raksturojošas pazīmes, piemēram, skolēnu kohorta.

Legālās atkarību izraisošās vielas — vielas ar psihoaktīvu iedarbību, kas ir legāli lietojamas un iegādājamas tirdzniecības vietās: tabaka un alkohols u.c.

Lietošana dzīves laikā (angliski – lifetime prevalence – LTP) – indikators, kas atspoguļo alkohola, smēķēšanas vai nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanas pieredzi dzīves laikā. Tā var būt kā vienreizēja pamēģināšana, tā arī atkārtota lietošana.

Lietošana pēdējo 12 mēnešu laikā (angliski – last year prevalence – LYP) – indikators, kas atspoguļo nesenu gan legālo, gan nelegālo vielu lietošanas pieredzi. Kā trūkums minams tas, ka indikators iekļauj arī tos jauniešus, kuri pirmo reizi pamēģinājuši atkarību izraisošās vielas pēdējo 12 mēnešu laikā.

Lietošana pēdējo 30 dienu laikā (angliski – last month prevalence – LMP) – indikators, kas norāda par pašreizējo vielu lietošanu. Parasti pētījumos norāda uz tiem jauniešiem, kuri vielu lieto biežāk kā citi vienaudži, tomēr kā trūkums minams tas, ka šis indikators iekļauj arī tos jauniešus, kuri atkarību izraisošās vielas pirmo reizi pamēģinājuši pēdējo 30 dienu laikā.

40 un vairāk reižu, 20 un vairāk reižu, 10 un vairāk reižu, 6 un vairāk reižu lietošana – indikatori, kas tiek izmantoti, lai atspoguļotu vairākkārtēju vielu lietošanu un norāda uz zināmām pārmērīgas lietošanas izraisītām problēmām.

Narkotikas — nelegālās narkotiskās un psihotropās vielas.

Nelegālās atkarību izraisošās vielas — nelegālās narkotiskās un psihotropās vielas.

Psihoaktīvās vielas — visas legālās un nelegālās narkotiskās un psihotropās vielas, kas ietekmē smadzeņu darbību un izmaina cilvēka garastāvokli, intelektuālo darbību, fiziskās spējas, uztveri un apziņu.

Riskanta alkohola lietošana — 60 vai vairāk gramu absolūtā alkohola lietošana vienā iedzeršanas reizē.

«**Spice**» — smēķējams augu maisījums, kuram bieži pievieno sintētiskos kanabinoīdus.

Kopsavilkums

2013. gada pavasarī (aprīlis–maijs) Latvijā tika veikts metodoloģisks pētījums pēc ESPAD (Eiropas skolu aptaujas projekts par alkoholu un citām narkotiskām vielām) metodoloģijas. ESPAD ir lielākais un nozīmīgākais pētījums Eiropā, kura mērķis ir iegūt starptautiski salīdzināmus datus par smēķēšanas, alkohola un narkotiku lietošanas izplatību pēc iespējas vairākās Eiropas valstīs noteiktā dzimšanas gadā dzimušo jauniešu vidū (2011. gadā – 1995. gadā dzimušie). Pētījums kopš 1995. gada tiek īstenots reizi četros gados un 2011. gada ESPAD pētījuma ietvaros 36 valstīs kopumā aptaujāti vairāk nekā 169 tūkstoši jauniešu.

Metodoloģiskā pētījuma primārais mērķis bija noskaidrot, vai un cik lielā mērā skolēnu atbildes atšķiras, ja pašreizējās aptaujas anketa tiek aizpildīta tradicionālā veidā (papīra variantā) vai datorizēti. Papildus pētījumam skolēnu vidū tika īstenota arī skolu vadības aptauja, kuras ietvaros Latvijas skolu direktoriem vai to pārstāvjiem tika lūgts vērtēt viņu pieredzi ar datorizētām anketām vai mācību sekmju vērtēšanu, kā arī uzdoti jautājumi par pētniecību skolēnu vidū un atkarību profilaksi un skolu vajadzībām.

Latvijā skolēnu pētījumā piedalījās 3107 8.–10. klašu skolēni, no kuriem 1060 mācījās 8. klasē, 1126 – 9. klasē, bet 871 mācījās 10. klasē. Pētījums ir reprezentatīvs attiecībā pret 1994., 1995. un 1996. gadā dzimušiem jauniešiem. Tā kā pētījumam bija metodoloģisks raksturs un skolēni aizpildīja ne identiskas anketas (pēc to izkārtojuma un aizpildīšanas veida), respektīvi puse klases skolēnu atbildēja uz vieniem un tiem pašiem jautājumiem papīra anketā, bet otra puse – datorizēti, tad interpretējot šajā ziņojumā aprakstītos vielu izplatības rādītājus un tendences, šis fakts ir jāņem vērā.

Otra būtiskā nianse, kas jāņem vērā, interpretējot rezultātus, ir relatīvi mazais skolēnu skaits konkrētās vecuma grupās, kas ir mazāks nekā īstenojot standarta ESPAD izlasi Latvijā, līdz ar ko kļūdas robežas procentu mērījumiem ir augstākas. Tomēr izlases lielums vecuma grupās ir salīdzināms ar citiem Latvijā veiktiem skolu pētījumiem, piemēram, Skolas vecuma bērnu veselību ietekmējošo paradumu pētījums Latvijā.

Atbilstoši šajā metodoloģiskajā pētījumā iegūtajiem datiem secināms, ka:

- ☼ Smēķēšanas izplatību raksturojošie rādītāji ir samazinājušies:
 - ☼ Smēķēt pamēģinājušo jauniešu īpatsvars salīdzinājumā ar 2011. gadā veikto pētījumu ir samazinājies kā 8.–10. klašu skolēnu vidū, tā arī katrā vecuma grupā, tomēr joprojām vērtējams kā augsts.
 - ☼ 2013. gada dati liecina, **ka smēķēt pamēģinājušo 15–16 gadus vecu jauniešu īpatsvars kopš 2011. gada ir samazinājies par 6%** un tagad tas ir 72%.
 - ☼ Smēķēt pamēģināšanas rādītājs samazinājies gan meiteņu, gan zēnu vidū.
 - ☼ Samazinājies arī 40 un vairāk reizes dzīves laikā smēķējušo 15–16 gadus vecu jauniešu īpatsvars (daudz maz regulāri smēķēšanas paradumi) – 2007. gadā 32% un 36% 2011. gadā un 28% 2013. gadā.

- ☼ Samazinājies ir arī pēdējo 30 dienu laikā smēķējušo un regulāro smēķētāju īpatsvars (par 9 procentpunktiem pēdējo 30 dienu laikā smēķējušo īpatsvars un par 8 procentpunktiem regulāro smēķētāju īpatsvars).
 - ☼ Lai arī ļoti augsts, tomēr **samazinās cigarešu pieejamības indekss** (cigaretes viegli un ļoti viegli pieejamas), kas no 79% 2007. gadā samazinājies uz 74% 2011. gadā un 68% 2013. gadā, kas lielā mērā saistāms ar cigarešu cenu pieaugumu.
 - ☼ **Meitenes smēķēšanas indikatoros ir «panākušas» zēnus** un dzimumatšķirības šī paraduma izplatībā praktiski vairs nav novērojamas.
- ☼ Alkohola lietošanas izplatība nedaudz samazinājusies:
- ☼ Dzīves laikā vismaz vienu reizi alkoholu lietojuši praktiski visi (92%) 14–16 gadus vecie jaunieši, pēdējā gada laikā – 78%, bet 50% – pēdējā mēneša laikā.
 - ☼ **Meitenes alkoholiskos dzērienus lietojušas biežāk gan dzīves laikā, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā, taču zēni – regulārāk** (vairāk reizi), tomēr šīs atšķirības samazinās.
 - ☼ **Daudz maz regulāra alkohola lietošanas pieredze** (40 un vairāk reizes dzīves laikā) **ir aptuveni katram ceturtajam** (35%) 14–16 gadus vecam jauniešim. **Katrs astotais** (12%) alkoholu lietojis **vairāk nekā 20 reizes pēdējā gada laikā**, bet 4% – vairāk kā 10 reizes pēdējā mēneša laikā.
 - ☼ **Aptuveni katrs trešais** 14–16 gadus vecais jauniešis **alkoholu lieto riskantā veidā**. 60 un vairāk gramus absolūtā alkohola (aptuveni 1,5 litri alus, 750 ml vīna, 200ml degvīna) vismaz vienu reizi pēdējo 30 dienu laikā dzēruši 36% 14–16 gadus veci jaunieši. **Salīdzinājumā ar 2007., 2011. un 2013. gadu vērojams neliels šī indikatorrādītāja samazinājums.**
 - ☼ Dzīves laikā vismaz vienu reizi piedzērušies 49% 14–16 gadus veci jaunieši, pēdējā gada laikā – 30%, bet katrs desmitais (10%) – pēdējā mēneša laikā.
- ☼ Narkotiku izplatība palikusi nemainīgā līmenī vai nedaudz samazinājusies
- ☼ **Visbiežāk pamēģinātā** viela 14–16 gadus vecu jauniešu vidū Latvijā **ir marihuāna/hašišs.**
 - ☼ 2013. gada dati liecina, ka pēdējo divu gadu laikā noticis neliels samazinājums marihuānu/hašišu pamēģinājušo ESPAD kohortas jauniešu skaita ziņā – no 18% 2007. gadā un 24% 2011. gadā uz 22% 2013. gadā, taču samazinājums nav statistiski nozīmīgs.
 - ☼ **Aptuveni katrs septītais (14%)** 15–16 gadus vecs jauniešis **marihuānu/ hašišu lietojis pēdējā gada laikā, bet 7% – pēdējā mēneša laikā.**
 - ☼ 2011. gadā tika uzdots jautājums arī par **t.s. Spice maisījumu** pamēģināšanu. Atbilstoši jauniešu atbildēm tos **dzīves laikā vismaz vienu reizi pamēģinājis aptuveni katrs astotais (13%) 15–16 gadus**

vecais jaunietis. Salīdzinājumam 2011. gada pētījumā šis rādītājs bija 10%.

- ✿ Jau vairākus gadus ESPAD pētījumi rāda, ka inhalantu pamēģināšana ir populāra Latvijas jauniešu vidū. 2013. gada pētījuma dati rāda, ka inhalantus dzīves laikā pamēģinājuši 17% ESPAD kohortas jauniešu.
- ✿ Nākamās izplatītākās pamēģinātās vielas 15–16 gadus veco jauniešu vidū ir ekstazī (2,5%), amfetamīni (1,6%), LSD vai citi halucinogēni (2,9%), kā arī kokaīns (2,0%).

1. Pētījuma metodoloģija

Pētījuma instruments

Skolēnu kvantitatīvajā pētījumā izmantota standartizētā 2011. gada ESPAD pētījumā izmantotā aptaujas anketa latviešu un krievu valodā, kura ir tulkota un aprobēta jau iepriekšējos ESPAD pētījuma posmos. Aptaujas anketā tika izmantots jautājumu pamata modulis, kas tika papildināts ar atsevišķiem jautājumiem par alkoholisko dzērienu reklamēšanu, kā arī jautājumi, kas ļautu noskaidrot skolēnu izvēli par aptaujas anketas aizpildīšanas veidu.

Lai nodrošinātu datu salīdzināmību ar iepriekš realizētajiem ESPAD pētījuma posmiem, atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatības mērījumiem tika izmantotas starptautiskiem standartiem un ESPAD metodoloģiskajām prasībām atbilstošas skalas, kas iekļauj dažādu vielu lietošanas izplatības rādītāju mērījumus dzīves laikā, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā lietošanu 40 un vairāk reizi dzīves laikā, vielu iegūšanas veida un attieksmes pret šo vielu lietošanu mērījumus. Atbilstošo mērījumu iegūšanai par dažādām vielu grupām anketā iekļauti iepriekšējos ESPAD pētījuma posmos izmantotie jautājumi, nemainot to formulējumu. Kā liecina iepriekšējā pieredze un teorētiskās atziņas par šo tēmu, pat nelielas izmaiņas jautājumu formulējumos var ietekmēt iegūstamo informāciju, tādējādi palielinot mērījumu kļūdas varbūtību un nopietni ietekmējot datu salīdzināmību un interpretācijas iespējas.

Aptaujas īstenošanas principi

Saskaņā ar 2011. gada ESPAD pētījuma vadlīnijām, lai varētu maksimāli salīdzināt iegūtos datus ar iepriekš Latvijā veiktajiem pētījumiem, skolēnu kvantitatīvā aptauja īstenoja no marta līdz maijam. Šis princips ir būtisks, jo 15–16 gadu vecumā (ESPAD mērķa grupa) alkohola un narkotiku lietošana jauniešu vidū strauji iegūst savu aktualitāti. Pat nelielas nobīdes aptaujas lauka darba īstenošanas termiņos var radīt grūtības, analizējot un salīdzinot atkarību izraisošo vielu lietošanas tendences.

Tā, piemēram, rodies būtiskām atšķirībām atsevišķos vielu lietošanas rādītājos salīdzinājumā ar iepriekšējos ESPAD pētījuma posmos novēroto, varētu būt grūtības iegūtos rezultātus interpretēt – secināt, vai atšķirības ir patiesi pamatotas ar izmaiņām atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumos skolēnu vidū, vai arī tās radušās, neievērojot ESPAD pētījuma lauka darba īstenošanas nosacījumus.

Metodoloģiskā pētījuma apraksts

Pētījuma ietvaros Socioloģisko pētījumu institūta izmantotajā on-line anketēšanas rīkā tika adaptēta aptaujas anketa. Lai arī izmantotais programmnodrošinājums tehniski pieļauj veidot kontroles jautājumus, kā arī izveidot arī sarežģītus jautājumu izlaišanas algoritmus, kurus nereti izmanto datorizētās anketās, jo tie ievērojami atvieglo anketu aizpildīšanu respondentiem, tie netika izmantoti, lai maksimāli varētu salīdzināt abu grupu skolēnu sniegtās atbildes. Tādējādi iespējams salīdzināt skolēnu sniegtās atbildes un iespējamās atšķirības atspoguļo anketas aizpildīšanas veida ietekmi.

Skolēni klasē pēc klases žurnāla alfabētiskā secībā tika sadalīti divās grupās – viena grupa tika instruēta anketas aizpildīt datorizēti skolas datorklasē, savukārt otra grupa aizpildīja papīra anketas līdzīgi kā citos LaSPAD pētījumos.

Elektroniskajā aptaujas anketā jautājumi tika atspoguļoti pēc principa «jautājums pēc jautājuma», kas paredzēja skolēniem pēc katra jautājuma vai jautājumu tabulas klikšķināt podziņu «*Nākamais*». Šī nianse ļauj secināt, cik ātri skolēni aizpilda jautājumus, kas, savukārt, ļauj spriest par atbilžu ticamību. Piemēram, ja respondents 10 jautājumu tabulu, kuri jāizlasa, aizpilda īsā laika posmā (piemēram, 5 sekundes), var palīdzēt filtrēt vai izslēgt nederīgās atbildes.

Aptaujas mērķa grupa un izlases raksturojums

Atbilstoši ESPAD izlases veidošanas vadlīnijām un iepriekšējai pieredzei Latvijā, pētījuma izlasei jāiekļauj pēc iespējas lielāka noteiktā dzimšanas gadā (1997. gadā) dzimušo jauniešu daļa. 2013. gada pētījuma kontekstā šī pētījuma dati ir reprezentatīvi arī pret vienu gadu jaunākiem (1998. gadā dzimušie) un vienu gadu vecākiem skolēniem (1996. gadā dzimušie).

Pētījuma izlase veidota kā vienpakāpes stratificēta klasteru gadījumizlase, kurā par izlases pamatvienību pieņemta klase – princips, kas sekmīgi īstenots arī 2003., 2007. un 2011. gada ESPAD pētījumos Latvijā. Katras klases iekļaušanas izlasē varbūtība ir atkarīga no audzēkņu skaita tajā, tādējādi izslēdzot varbūtību, ka skaitliski mazās klases izlasē tiek pārmērīgi pārstāvētas. Turklāt, atšķirībā no citiem Latvijā veiktiem pētījumiem skolās, kuros dažādu apsvērumu dēļ klases ar mazu skolēnu skaitu netiek iekļautas izlases rāmī, ESPAD pētījums Latvijā tiek īstenots pat klasēs, kurās mācās viens skolēns, tādējādi uzlabojot pētījuma reprezentatīvātāti pret mērķa grupu.

Izlases rāmis tika veidots atbilstoši Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) datiem uz 2012./2013. mācību gada sākumu, kad Latvijā kopumā 8.–10. klašu plūsmās tika uzņemti 46111 skolēni 2828 klasēs. 2012./2013. mācību gadā vispārīglītojošās izglītības iestādēs mācījās 16598 1997. gadā dzimuši jaunieši, no kuriem lielākā daļa (12 939 jeb 78%) mācījās 9. klasē, 2371 (jeb 14%) – 8. klasē, 504 – 7. klasē un 595 – 10. klasē. Citās klašu grupās mācījās ievērojami mazāks atbilstošajā gadā dzimušo skolēnu skaits (*skat. 1.1. tabulu*).

Līdzīgi kā iepriekšējo gadu Latvijā veiktajos ESPAD pētījumos izlases rāmī netika iekļautas speciālās klases un/vai skolas, kurās mācās bērni ar nopietniem garīgās un/vai fiziskās veselības traucējumiem un kuriem standarta anketas aizpildīšana varētu būt problemātiska. Kopumā izlases rāmi veidoja **2411 klases** 666 skolās un atbilstoši IZM statistikas datiem tajās mācījās 42634 skolēni.

Pētījuma izlase aptvēra 94,8% no 1997. gadā dzimušajiem skolēniem vispārējā vidējā izglītības sistēmā. Šī pētījuma izlases aptveres rādītāji ir līdzīgi kā iepriekšējos Latvijā īstenotajos ESPAD pētījumos (Koroļeva I. u.c., 2007; Trapencieris M. u.c. 2012).

1.1. tabula. 1997. gadā dzimušo skaits Latvijā un dažādos klašu līmeņos

Dzīvi dzimušie 1995. gadā	18830
Mirušie (līdz gada vecumam) 1995. gadā	246
15 gadus veci 2013. gada sākumā	17200
Vispārīzglītojošās dienas apmācības programmās	16598
1.–5. klase	67
6. klase	115
7. klase	504
8. klase	2371
9. klase	12939
10. klase	595
11.–12. klase	7

Izlasses rāmis tika stratificēts atbilstoši klases līmenim (8., 9. un 10. klase), mācību valodai (latviešu un nelatviešu) un urbanizācijas līmenim (atsevišķas stratas veidoja Rīga un katra no deviņām lielajām pilsētām, savukārt pārējā valsts teritorija tika stratificēta atbilstoši to statusam (pilsēta vai lauki) katrā no pieciem reģioniem un trīs attīstības indeksu rangiem). Kopumā tika izveidotas 114 stratas, kuru lielums aprēķināts atbilstoši IZM apkopotajai statistikai par audzēkņiem 2012./2013. mācību gadā, kā arī par 1997. gadā dzimušo audzēkņu kopskaitu vispārīzglītojošās izglītības iestādēs šajā mācību gadā. 1.2. tabulā atspoguļots izlasses rāmī iekļauto skolēnu un klašu skaits.

1.2. tabula. Izlasses rāmī iekļauto klašu un skolēnu skaits

	Klašu skaits	Skolēnu skaits
8. klases	1019	18208
9. klases	1123	19884
10. klases	604	13086

Lai noteiktu izlasē iekļaujamo primāro izlasses vienību skaitu, atbilstoši stratifikācijas pazīmēm aprēķināts skolēnu un klašu skaits katrā stratā, kā arī vidējais aritmētiskais skolēnu skaits stratā. Balstoties uz šiem aprēķiniem un ņemot vērā iespējamo nerespondenci (skolēnu prombūtne anketēšanas laikā, skolēnu atteikumi piedalīties aptaujā), aprēķināts izlasē iekļaujamais klašu un skolēnu skaits.

Atbilstoši aprēķinātajam klašu skaitam, kuras nepieciešams iekļaut izlasē, no izlasses rāmja pēc nejaušības principa tika atlasītas klases, kuru iekļaušanas varbūtība ir proporcionāla audzēkņu skaitam klasē. Kopumā tika atlasītas 231 klases.

Izlasēs realizācija un nerespondences raksturojums

Pētījuma lauka darbs tika veikts no 2013. gada aprīlī un maijā. Aptaujā piedalīties piekrita 161 vispārīzglītojošās skolas, kurās kopumā tika aptaujāti skolēni 178 klasēs. No 42, kurās bija atlasītas 53 klases, vidējo mācību iestāžu direktoriem tika saņemts atteikums, taču izmantotā izlasēs metode neparedzēja klases aizstāt ar citām.

Ņemot vērā skolu atteikumu skaitu un neprecīzo informāciju par skolēnu skaitu klasēs un skolēnu kavējumus, realizētās izlasēs apjoms bija 3079, no kuriem 1060 mācījās 8. klasēs, 1126 – 9. klasēs, bet 871 mācījās 10. klasēs.

Aptaujas veikšanas dienā skolās/klasēs, kuras piekrita piedalīties aptaujā, 241 skolēns (164 zēni un 127 meitenes) dažādu iemeslu dēļ skolā nebija un viņi netika aptaujāti.

Aprēķinātais nerespondences līmenis skolās un klasēs, kuras piekrita piedalīties aptaujā, ir 7,8% no visiem skolēniem, savukārt aprēķinātais nerespondences līmenis klašu līmenī ir 23% (dēļ skolu atteikuma piedalīties pētījumā pārsvarā skolu noslodzes dēļ). Aptaujā atteicās piedalīties 9 skolēni kopumā sešās klašu grupās.

Datu svēršana, tīrīšana un analīze

Katrai primārai izlasēs vienībai (klasei) aprēķinātas to izlasēs iekļaušanas varbūtības, kuras izmantotas, svārotot datus, t.i. svārs ir apgriezti proporcionāls izlasēs iekļaušanas varbūtībai. Ņemot vērā nevienmērīgo nerespondences līmeni dzimumam un reģionu griezumā pētījuma dati tika svāroti atbilstoši dzimumu dalījumam stratās, kā arī skolēna apgriezti proporcionālai varbūtībai tikt iekļautam izlasēs. Papildus pētījuma dati klašu griezumā tika svāroti atbilstoši anketas aizpildīšanas veidam un dzimumam.

Datu tīrīšanai tika izmantoti 2011. gada ESPAD starptautiskajā pētījumā izveidotie datu tīrīšanas SPSS sintakses faili (aprakstu skat. Hibell et al, 2012) un atsevišķi veidoti četrus veidu mainīgie, kas iekļauti datu analīzē: 1) netīrīti dati, 2) pēc ESPAD datu tīrīšanas sintaksēm iztīrīti dati, 3) pēc «gateway» principa tīrīti dati, 4) visu noteiktas vielu grupas (tabaka, alkohols, marihuāna) mainīgo izmantošana datu tīrīšanā (t.s. «global» metode).

Šajā tehniskajā ziņojumā nav iekļauta analīze, kas salīdzina rezultātus dažādu datu tīrīšanas metožu ietekmi, un izmantoti pēc otrās metodes tīrītie pētījuma dati. Aprakstošās statistikas metodes (vidējie aritmētiskie, procentuālie dalījumi, u.tml.) un samēroto loģistisko regresiju rezultāti galvenajiem pētījumā iekļautajiem indikatoriem aprēķināti izmantojot Stata v.12 programmatūru, kurā izmantota SVY paplašinājums, kas ļauj precīzāk aprēķināt kļūdas robežas un, atšķirībā no SPSS programmas, koriģē standartkļūdas atbilstoši klasteru izlasēs radītiem efektiem. Standartkļūdu aprēķini veikti izmantojot *Jackknife* metodes.

Datu analīzē izmantoti 14–16 gadus vecu (1996.–1998. gadā dzimušo) skolēnu atbildes (n=2875; nesvērti dati), no kuriem 925 dzimuši 1998. gadā (14 gadus veci), 1062 – 1997. gadā (15 g.v.) un 909 – 1996. gadā (16 g.v.).

2. Rezultāti

2.1. Respondentu apraksts

2013. gada pētījuma ietvaros aptaujas anketas aizpildīja 3079 skolēni, no kuriem 1564 tās aizpildīja papīra formātā, bet 1515 – datorizēti. Datu analīzē izmantotas tās anketas, kurās norādīts dzimums un atbilstošais vecums (1996., 1997. un 1998. gadā dzimušie) jeb 2896 anketas.

Iegūtie dati rāda, ka nedaudz vairāk zēnu nekā meiteņu anketas aizpildīja elektroniski. Skolēnu aizpildītais anketu skaits un to īpatsvars atbilstoši svarotiem un nesvarotiem datiem atspoguļots 2.1. tabulā.

2.1. tabula. Respondentus raksturojošie rādītāji

	Nesvaroti dati			Svaroti dati		
	P&P (%)	CASQ (%)	Kopā (N)	P&P (%)	CASQ (%)	Kopā (N)
KOPĀ	1564	1515	3079			
KOPĀ (izmantotas analīzē)	50.6	49.4	2896	50.0	50.0	2841
8.klase	50.2	49.8	1016	49.9	50.1	1087
9.klase	50.4	49.6	1102	49.6	50.4	1212
10.klase	51.3	48.7	1432	50.8	49.2	541
Zēni	46.0	54.0	1341	49.5	50.5	1438
Meitenes	54.5	45.5	1555	50.4	49.6	1403
14 gadi	48.0	52.0	925	48.3	51.7	973
15 gadi	52.2	47.8	1062	51.0	49.0	1150
16 gadi	51.3	48.7	909	50.5	49.5	719
Latviešu valoda	50.5	49.5	2082	49.8	50.2	2108
Cita valoda	50.6	49.4	814	50.5	49.5	733

2.2. tabulā atspoguļoti atsevišķi skolēnus raksturojošie rādītāji. Dati rāda, ka būtiskas atšķirības nav vērojamas tradicionāli un datorizēti anketas aizpildījušo skolēnu vidū.

2.2. tabula. Atsevišķu raksturojošo «objektīvo» rādītāju procentuāls dalījums

	P&P (%)	CASQ (%)
<u>Vidējā atzīme (p=0.5774)</u>		
8>	10.0	11.3
5-8	79.2	77.7
<5	10.8	11.1
<u>Materiālais stāvoklis (p=0.0245)</u>		
Labāks kā citiem	56.7	61.4
Apmēram tāds pats	33.7	31.2
Sliktāks kā citiem	9.6	7.4
<u>Ģimenes veids (p=0.2373)</u>		
Abi vecāki	57.6	61.1
Tēvs+pamāte, māte+patēvs	13.7	11.8
Viens vecāks	21.6	20.6
Cita veida	7.2	6.5
<u>Brīvā laika nodarbes (% katru/gandrīz katru dienu)</u>		
Spēlē datorspēles	29.7	31.2
Aktīvi nodarbojas ar sportu	48.2	48.4
Lasa grāmatas savam priekam	8.9	10.7
Vakarā dodas izklaidēties	4.5	5.5
Nodarbojas ar citiem vaļaspriekiem	29.0	28.6
Bezmērķīgi «nosit» laiku	23.8	25.5
Sērfo internetā brīvā laika aizpildīšanai	63.9	64.9
Vecāki vienmēr zina, kur pavada piektdienas vakarus	57.3	57.0

2.2. Vielu lietošanas indikatorrādītāji

Šajā sadaļā atspoguļoti galvenie vielu lietošanas izplatību raksturojošie rādītāji un to salīdzinājums ar iepriekš veiktajiem ESPAD pētījumiem, **TOMĒR TIE JĀINTERPRETĒ ĻOTI UZMANĪGI**, jo 2013. gada pētījuma realizētais izlases apjoms katrā no vecuma grupām ir aptuveni divas reizes mazāks nekā 2003., 2007. un 2011. gada pētījumos, kā arī puse klases skolēnu anketas aizpildījuši datorizēti, bet otra puse papīra formātā, kas teorētiski var ietekmēt iegūtos rezultātus.

Dažādu vielu lietošanas izplatības atšķirības pēc anketas aizpildīšanas veida aprakstītas un analizētas nākamajā ziņojuma sadaļā.

2.2.1. Tabaka

2013. gada pētījuma dati rāda, ka smēķēšanas izplatības rādītāji ir būtiski samazinājušies salīdzinājumā ar 2011. gadu.

Salīdzinot ar 2011. gada pētījumu samazinājies ir dzīves laikā smēķēt pamēģinājušo skolēnu īpatsvars gan zēnu, gan meiteņu vidū visās trīs vecuma grupās (*skat. 2.3 un 2.4. tabulas*).

2.3. tabula. Smēķēt pamēģināšana dzīves laikā ESPAD skolēnu kohortā salīdzinājumā ar vienu gadu jaunākiem un vienu gadu vecākiem skolēniem, 2003.–2013. gads, %

	14 gadi	15 gadi	16 gadi
<i>Smēķēšana dzīves laikā</i>			
2003.gads	76	78	81
2007. gads	75	80	85
2011. gads	71	78	80
2013. gads	64	72	79

2.4. tabula. Smēķēt pamēģināšana dzīves laikā ESPAD skolēnu kohortā pēc dzimuma, 1995.-2013.gads

	Zēni	Meitenes	Kopā
<i>Smēķēšana dzīves laikā</i>			
1995. gads	83	63	
1999. gads	83	71	77
2003.gads	83	74	78
2007. gads	85	76	80
2011. gads	79	78	78
2013. gads	73	71	72

Samazinājies ir arī 40 un vairāk reizu dzīves laikā smēķējušo skolēnu īpatsvars (*skat. 2.5.tabulu*).

2.5. tabula. 40 un vairāk reižu smēķēšana dzīves laikā ESPAD skolēnu kohortā salīdzinājumā ar vienu gadu jaunākiem un vienu gadu vecākiem skolēniem, 2003.–2013. gads, %

	14 gadi	15 gadi	16 gadi
<i>40 un vairāk reižu smēķēšana dzīves laikā</i>			
2003.gads	22	32	41
2007. gads	25	32	42
2011. gads	23	36	41
2013. gads	14	27	36

Nesenu smēķēšanu raksturojošais rādītājs jeb smēķēšanas izplatība pēdējo 30 dienu laikā ir samazinājies. Ja 2011. gadā 43% 15 gadus veco skolēnu (un 47% 16 gadus veco un 32% 14 gadus veco skolēnu) pēdējo 30 dienu laikā izsmēķējuši vismaz vienu cigareti, tad 2013. gada pētījuma dati rāda, ka trīs vecumā grupās šie rādītāji bija 34%, 40% un 23% (skat. 2.6. tabulu).

2.6. tabula. Smēķēšana pēdējo 30 dienu laikā ESPAD skolēnu kohortā salīdzinājumā ar vienu gadu jaunākiem un vienu gadu vecākiem skolēniem, 2003.–2013. gads, %

	14 gadi	15 gadi	16 gadi
<i>Smēķēšana pēdējo 30 dienu laikā</i>			
2003.gads	32	40	47
2007. gads	34	42	50
2011. gads	32	43	47
2013. gads	23	34	40

2013. gada dati rāda, ka nesena smēķēšanas pieredze 15 gadus veco zēnu vidū ir samazinājies straujāk nekā meiteņu vidū un atbilstoši jauniešu sniegtajām atbildēm secināms, ka šobrīd vairāk meiteņu nekā zēnu ir neseni smēķētāji (skat. 2.7. tabulu). Tomēr šie dati jāinterpretē uzmanīgi, jo pētījuma kļūdas robežas, kā arī tā metodoloģiskais raksturs var ietekmēt rezultātus.

Līdzīgi kā citos smēķēšanas izplatību raksturojošos rādītājos, arī ikdienas smēķēšanas izplatība ir samazinājies trīs aplūkotajās vecuma grupās (skat. 2.8. tabulu).

2.7. tabula. Smēķēšana pēdējo 30 dienu laikā ESPAD skolēnu kohortā pēc dzimuma, 1995.–2013. gads, %

	Zēni	Meitenes	Kopā
<i>Smēķēšana pēdējo 30 dienu laikā</i>			
1995. gads	39	26	
1999. gads	48	34	40
2003.gads	46	36	40
2007. gads	44	39	41
2011. gads	45	42	43
2013. gads	33	35	34

2.8. tabula. Ikdienas smēķēšana ESPAD skolēnu kohortā salīdzinājumā ar vienu gadu jaunākiem un vienu gadu vecākiem, 2003.–2013. gads, %

	14 gadi	15 gadi	16 gadi
<i>Vismaz vienas cigaretes izsmēķēšana katru dienu pēdējo 30 dienu laikā</i>			
2003.gads	18	28	35
2007. gads	22	29	36
2011. gads	18	28	31
2013. gads	10	19	26

2013. gada pētījuma dati rāda, ka 15 gadus vecu ikdienas smēķētāju vidū pieaudzis ir tādu skolēnu īpatsvars, kuri smēķē 1–5 cigaretes dienā, bet samazinājies ir to īpatsvars, kuri smēķē 11–20 cigaretes dienā. Būtiski nav mainījies to 15 gadus veco skolēnu īpatsvars ikdienas smēķētāju vidū, kuri smēķē 20 un vairāk cigaretes dienā (skat. 2.9. tabulu).

2.9. tabula. Dienā izsmēķēto cigarešu skaits pēdējo 30 dienu laikā smēķējošo vidū ESPAD skolēnu kohortā, 1995.–2013. gads, %

	1–5 cigaretes dienā	6–10 cigaretes dienā	11–20 cigaretes dienā	20 un vairāk cigaretes
<i>Cigarešu skaits ikdienas smēķētāju vidū</i>				
1995. gads	65	24	6	6
1999. gads	58	24	9	9
2003.gads	46	29	13	12
2007. gads	42	25	16	17
2011. gads	48	26	12	14
2013. gads	57	21	8	14

2.2.2. Alkohols

2013. gada pētījuma dati rāda, ka alkoholiskos dzērienus ir pamēģinājuši deviņi no desmit (91%) 15 gadus veciem skolēniem, savukārt 16 gadus veco jauniešu vidū šis rādītājs ir 96%. Šie rādītāji ir nedaudz zemāki nekā 2011. gadā novērots, taču izmaiņas ir pētījuma kļūdas robežu ietvaros. 2013. gada pētījuma dati rāda, ka samazinājusies ir arī 40 un vairāk reizu alkohola lietošanas dzīves laikā izplatība trīs vecuma grupās (skat. 2.10. tabulu).

2.10. tabula. 40 un vairāk reižu alkohola lietošana dzīves laikā ESPAD skolēnu kohortā salīdzinājumā ar vienu gadu jaunākiem un vienu gadu vecākiem skolēniem, 2003.–2013. gads, %

	14 gadi	15 gadi	16 gadi
<i>40 un vairāk reižu alkohola lietošana dzīves laikā</i>			
2003.gads	17	26	36
2007. gads	21	33	49
2011. gads	21	35	46
2013. gads	13	23	40

2013. gada pētījuma dati rāda, ka pēdējo 12 mēnešu laikā alkoholu lietojuši 13% 14–16 gadus vecu Latvijas skolēnu. Dati rāda, ka samazinājusies ir 20 un vairāk reižu alkohola lietošanas izplatība pēdējo 12 mēnešu laikā trīs vecuma grupās (skat. 2.11. tabulu).

2.11. tabula. 20 un vairāk reižu alkohola lietošana pēdējo 12 mēnešu laikā ESPAD skolēnu kohortā salīdzinājumā ar vienu gadu jaunākiem un vienu gadu vecākiem skolēniem, 2003.–2013. gads, %

	14 gadi	15 gadi	16 gadi
<i>20 un vairāk reižu alkohola lietošana pēdējā gada laikā</i>			
2003.gads	11	16	24
2007. gads	15	22	34
2011. gads	11	21	30
2013. gads	6	12	21

2013. gada pētījuma dati rāda, ka samazinājusies ir arī alkohola lietošanas izplatība pēdējo 30 dienu laikā trīs vecuma grupās (skat. 2.12. tabulu).

2.12. tabula. Alkohola lietošana pēdējo 30 dienu laikā ESPAD skolēnu kohortā salīdzinājumā ar vienu gadu jaunākiem un vienu gadu vecākiem skolēniem, 2003.–2013. gads, %

	14 gadi	15 gadi	16 gadi
<i>Alkohola lietošana pēdējo 30 dienu laikā</i>			
2003.gads	53	61	69
2007. gads	57	66	77
2011. gads	53	65	74
2013. gads	41	47	66

Rādītājs, kas raksturo piedzeršanos, salīdzinājumā ar 2011. gadu ir samazinājies (skat. 2.13. tabulu).

Līdzīgi kā piedzeršanās dzīves laikā, samazinājies ir arī pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā piedzērušos 14, 15 un 16 gadus veco jauniešu īpatsvars (skat. 2.14. un 2.15. tabulu).

2.13. tabula. Piedzeršanās dzīves laikā ESPAD skolēnu kohortā salīdzinājumā ar vienu gadu jaunākiem un vienu gadu vecākiem skolēniem, 2003.–2013. gads, %

	14 gadi	15 gadi	16 gadi
<i>Piedzeršanās dzīves laikā</i>			
2003.gads	66	73	78
2007. gads	52	65	74
2011. gads	49	66	71
2013. gads	36	51	64

2.14. tabula. Piedzeršanās pēdējo 12 mēnešu laikā ESPAD skolēnu kohortā salīdzinājumā ar vienu gadu jaunākiem un vienu gadu vecākiem skolēniem, 2003.–2013. gads, %

	14 gadi	15 gadi	16 gadi
<i>Piedzeršanās pēdējo 12 mēnešu laikā</i>			
2003.gads	48	56	64
2007. gads	37	46	53
2011. gads	32	44	50
2013. gads	25	34	46

2.15. tabula. Piedzeršanās pēdējo 30 dienu laikā ESPAD skolēnu kohortā salīdzinājumā ar vienu gadu jaunākiem un vienu gadu vecākiem skolēniem, 2003.–2013. gads, %

	14 gadi	15 gadi	16 gadi
<i>Piedzeršanās pēdējo 30 dienu laikā</i>			
2003.gads	25	30	36
2007. gads	17	19	22
2011. gads	12	18	19
2013. gads	8	11	13

2.2.3. Nelegālās vielas

Atšķirībā no legālo atkarību izraisošo vielu (tabaka, alkohols), kuru izplatības rādītāji šķiet, ka ir būtiski samazinājušies kopš 2011. gada, visbiežāk lietotās nelegālās vielas jeb marihuānas/ hašiša lietošanas izplatība ir nedaudz samazinājusies vai palikusi nemainīgā līmenī (skat. 2.16. tabulu).

2.16. tabula. Marihuānas/hašiša pamēģināšana dzīves laikā ESPAD skolēnu kohortā pēc dzimuma, 1995.–2013. gads, %

	Zēni	Meitenes	Kopā
<i>Marihuānas/hašiša lietošana dzīves laikā</i>			
1995. gads	8	3	
1999. gads	22	12	17
2003.gads	21	13	16
2007. gads	24	13	18
2011. gads	29	19	24
2013. gads	24	19	21

2013. gada dati rāda, ka pēdējo 12 mēnešu laikā marihuānu/hašišu lietojuši 18% 15 gadus veco zēnu un 12% 15 gadus veco meiteņu (14% kopā). Šie rādītāji, līdzīgi kā šīs vielas pamēģināšanas ziņā ir nedaudz samazinājušies salīdzinājumā ar 2011. gadu, taču interpretējot jāuzmanās atšķirīgu izlases kļūdas lieluma dēļ un izmantoto metožu ziņā.

2.17. tabula. Marihuānas/hašiša lietošana pēdējo 12 mēnešu laikā ESPAD skolēnu kohortā pēc dzimuma, 1995.–2013. gads, %

	Zēni	Meitenes	Kopā
<i>Marihuānas/hašiša lietošana pēdējo 12 mēnešu laikā</i>			
1995. gads	8	3	
1999. gads	22	12	17
2003.gads	21	13	16
2007. gads	24	13	18
2011. gads	29	19	24
2013. gads	24	19	21

Pašreizējo marihuānas/hašiša lietotāju jeb tādu, kas šo vielu lietojuši pēdējo 30 dienu laikā, īpatsvars salīdzinājumā ar 2011. gadu nav būtiski mainījies – 2011. gadā marihuānas lietošanu pēdējo 30 dienu laikā norādīja 6%, bet 2013. gadā – 7% 15 gadus veco jauniešu.

2013. gada pētījuma dati rāda, ka nākamā biežāk lietotā viela (pēc marihuānas/hašiša) ir t.s. *Spice* grupas produkti, kuru dzīves laikā pamēģinājuši 15% 15 gadus veco jauniešu (salīdzinājumam 2011. gadā šis rādītājs bija 11%). Interesanti, ka 2013. gada pētījuma dati atšķirībā no 2011. gada pētījuma nenorāda par statistiski nozīmīgām atšķirībām pēc dzimuma (to lietojuši 16% zēnu un 13% meiteņu).

Dažādus sintētiskos stimulantus (amfetamīnus, ekstazī) līdzīgi kā citos ESPAD pētījumos lietojuši relatīvi maz skolas vecuma jauniešu (2-4%).

Lai arī, salīdzinājumā ar 2011. gadu ir samazinājies dažādus inhalantus lietojušo jauniešu īpatsvars, tomēr tas joprojām ir augsts – dzīves laikā inhalantus pamēģinājuši 18% 15 gadus veco jauniešu (vienlīdz daudz zēnu un meiteņu).

2.3. Anketas aizpildīšanas veida ietekme uz rezultātiem

Primārais pētījuma mērķis bija nevis noskaidrot dažādu vielu lietošanas izplatības rādītājus, bet gan, veicot metodoloģisku pētījumu, salīdzināt vai un cik lielā mērā skolēnu atbildes atšķiras, ja jaunieši aptaujas anketu aizpilda elektroniski vai papīra formātā. Iepriekšējās 2011. gadā veiktās pilotizpētes rezultātā, kuras ietvaros tika aptaujāti aptuveni 700 jaunieši, tika secināts, ka lielākā daļa rādītāju bija nedaudz augstāki, ja aptaujas anketa tiek aizpildīta elektroniski, taču īstenotā relatīvi nelielā izlase neļāva ar pietiekami augstu ticamību secināt vai šīs atšķirības ir statistiski nozīmīgas, ja tiktu īstenota ESPAD lieluma un reprezentativitātes izlase (Trapencieris & Sņikere 2012).

Pasaulē pēdējo desmitgažu laikā ir veikti vairāki pētījumi, kas mēģina noskaidrot, cik lielā mērā nomainot anketas aizpildīšanas veidu tiek ietekmēti rezultāti (Beebe et al. 1997; Beebe et al. 1998a; Turner et al. 1998; Pealer et al. 2001) (Mangunkusumo et al. 2005; McCabe et al. 2005; Vereecken & Maes 2006; Lucia et al. 2007; Eaton et al. n.d.). ESPAD starptautiskajā pētījumā, kā arī citos pētījumos, kuri īstenoti jau vairāku desmitu gadu laikā, izmantojot līdzīgu vai nemainīgu metodoloģiju, pat tādas izmaiņas kā anketas aizpildīšanas veida nomaiņa var padarīt tendenču datus grūti interpretējamus, tamdēļ veicami metodoloģiski pētījumi.

2013. gada pētījuma lielākie uzlabojumi (salīdzinājumā ar pilotpētījumu 2011. gadā) ir: 1) izlases apjoma palielināšana un 2) varbūtības izlases realizēšana, kas ļauj iegūtos rezultātus vispārināt uz visu Latviju.

Atšķirībā no 2011. gada, kad praktiski visi rādītāji elektroniski aizpildāmā anketā bija augstāki nekā papīra anketā, 2013. gada pētījumā iegūtie rezultāti nav tik viennozīmīgi. Atsevišķi izplatības rādītāji – pārsvarā smēķēšanas izplatības ziņā – ir augstāki (un dažī statistiski nozīmīgi) tradicionāli aizpildītā anketā, savukārt lielākajā daļā – statistiski nozīmīgas atšķirības nav vērojamas.

Smēķēšana

No sešiem aplūkotajiem smēķēšanas izplatību raksturojošiem rādītājiem: 1) smēķēšana dzīves laikā, 2) 40 un vairāk reižu smēķēšanas dzīves laikā, 3) smēķēšana pēdējo 30 dienu laikā, 4) ikdienas smēķēšana, 5) smēķēt pamēģināšana līdz 13 gadu vecumam un 6) regulāras smēķēšanas uzsākšana līdz 13 gadu vecumam, pieci rādītāji raksturo augstāku lietošanas izplatību, ja anketa tiek aizpildīta tradicionālā veidā. Vienīgais rādītājs, kurš raksturo nedaudz augstāku izplatību, ja anketa tiek aizpildīta elektroniski ir regulāras smēķēšanas uzsākšana līdz 13 gadu vecumam.

Statistiski nozīmīgas atšķirības pēc anketas aizpildīšanas veida abu dzimumu skolēnu vidū vērojamas vienā no indikatoriem – smēķēšana dzīves laikā, turklāt atšķirības ir statistiski nozīmīgas arī kontrolējot pēc dzimuma, vecuma un klasteru izlases radītā efekta.

Atsevišķi regresijas modeļi tika rēķināti gan zēniem, gan meitenēm. Rezultāti rāda, ka zēnu vidū vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības smēķēšanas izplatības indikatoros, kas liecina par daudz maz regulāru smēķēšanu – 40 un vairāk reižu

smēķēšana dzīves laikā (nozīmība nesaglabājas būtiska arī kontrolējot pēc vecuma un klasteru izlases radītā efekta) un smēķēšana pēdējo 30 dienu laikā (nozīmība saglabājas būtiska arī kontrolējot pēc vecuma un klasteru izlases radītā efekta). Meiteņu vidū statistiski nozīmīgas atšķirības vērojamas tikai par smēķēšanu dzīves laikā (nozīmība saglabājas būtiska arī kontrolējot pēc vecuma un klasteru izlases radītā efekta).

2.18. tabulā atspoguļoti seši iepriekšējā nodaļā aprakstītie indikatori un to izplatības rādītāji atkarībā no anketas aizpildīšanas veida 14–16 gadus vecu jauniešu vidū, atbilstošā varbūtība, kas norāda vai atšķirības ir statistiski nozīmīgas pie 95% varbūtības, kā arī loģistiskās regresijas modeļu, kas ņem vērā klastera efektu un samērots pēc dzimuma un vecuma, rezultāti, kas izteikti kā izredžu attiecība (OR).

2.18. tabula. Smēķēšanas izplatība un anketas aizpildīšanas veida ietekme uz rezultātiem

	P&P (%)	CASQ (%)	p	aOR (95% T.I.)	p
<i>Smēķēšanas indikatori</i>					
1) smēķēšana dzīves laikā	73.3	68.5	Z: n.s.; K, M: *	0.80 (0.66–0.96)	0.020
2) 40 un vairāk reižu smēķēšana dzīves laikā	25.9	23.5	Z: *; K, M: n.s.	0.89 (0.72–1.09)	0.240
3) smēķēšana pēdējo 30 dienu laikā	33.3	29.6	Z: *; K, M: n.s.	0.85 (0.70–1.02)	0.080
4) ikdienas smēķēšana	18.0	17.7	K, Z, M: n.s.	0.99 (0.80–1.21)	0.940
5) smēķēt pamēģināšana līdz 13 gadu vecumam	54.2	52.1	K, Z, M: n.s.	0.88 (0.76–1.02)	0.083
6) regulāras smēķēšanas uzsākšana līdz 13 gadu vecumam	8.9	9.4	K, Z, M: n.s.	1.07 (0.82–1.39)	0.625

n.s. – nav nozīmīgas atšķirības ($p > 0.05$)

* – statistiski nozīmīgas atšķirības ($p <= 0.05$); ** $p <= 0.01$; *** $p <= 0.001$

No 12 aplūkotajiem alkohola lietošanas izplatību raksturojošiem rādītājiem tikai viens rādītājs – **alkohola lietošana dzīves laikā** – statistiski nozīmīgi atšķiras pēc anketas aizpildīšanas veida abiem dzimumiem kopā. Arī kontrolējot pēc dzimuma, vecuma un klasteru izlases radītā efekta. Atsevišķi aprēķinātie regresiju modeļi zēniem un meitenēm rāda, ka statistiski nozīmīgas atšķirības nav vērojamas meiteņu atbildēs, savukārt zēnu atbildēs atšķiras divos indikatoros – **alkohola lietošana dzīves laikā** un **40 un vairāk reižu alkohola lietošana dzīves laikā**, turklāt rezultāti rāda, ka šo indikatoru atšķirības saglabā statistisko nozīmību arī kontrolējot pēc vecuma un klasteru izlases radītā efekta.

2.19. tabulā atspoguļoti 12 ar alkohola lietošanu raksturojoši indikatori un to izplatības rādītāji atkarībā no anketas aizpildīšanas veida 14–16 gadus vecu jauniešu vidū, atbilstošā varbūtība, kas norāda vai atšķirības ir statistiski nozīmīgas pie 95% varbūtības, kā arī loģistiskās regresijas modeļu, kas ņem vērā klastera efektu un samērots pēc dzimuma un vecuma, rezultāti, kas izteikti kā izredžu attiecība (OR).

2.19. tabula. Alkohola lietošanas izplatība un anketas aizpildīšanas veida ietekme uz rezultātiem

	P&P (%)	CASQ (%)	p	aOR (95% T.I.)	p
<i>Alkohola lietošanas indikatori</i>					
7) alkohola lietošana dzīves laikā	93.0	90.9	K, Z: *; M: n.s.	0.76 (0.58–0.99)	0.044
8) 40 un vairāk reižu alkohola lietošana dzīves laikā	22.5	24.7	Z: **; K, M: n.s.	1.16 (0.97–1.38)	0.094
9) alkohola lietošana pēdējo 12 mēnešu laikā	78.9	76.8	K, Z, M: n.s.	0.90 (0.75–1.08)	0.264
10) 20 un vairāk reižu alkohola lietošana pēdējo 12 mēnešu laikā	12.0	12.3	K, Z, M: n.s.	1.05 (0.85–1.29)	0.672
11) alkohola lietošana pēdējo 30 dienu laikā	50.0	49.1	K, Z, M: n.s.	0.98 (0.84–1.15)	0.806
12) 10 un vairāk reižu alkohola lietošana pēdējo 30 dienu laikā	4.1	3.9	K, Z, M: n.s.	0.97 (0.68–1.38)	0.866
13) piedzeršanās dzīves laikā	50.1	47.9	K, Z, M: n.s.	0.92 (0.78–1.10)	0.358
14) piedzeršanās pēdējo 12 mēnešu laikā	31.6	29.9	K, Z, M: n.s.	0.94 (0.79–1.11)	0.452
15) piedzeršanās pēdējo 30 dienu laikā	10.4	10.0	K, Z, M: n.s.	0.97 (0.76–1.24)	0.800
16) RSOD pēdējo 30 dienu laikā	34.1	37.4	K, Z, M: n.s.	1.16 (0.99–1.36)	0.076
17) jebkāda alkohola lietošana līdz 13 gadu vecumam	72.0	69.0	K, Z, M: n.s.	0.88 (0.75–1.04)	0.123
18) Piedzeršanās līdz 13 gadu vecumam	17.4	18.1	K, Z, M: n.s.	1.05 (0.84–1.32)	0.646

n.s. – nav nozīmīgas atšķirības ($p > 0.05$)

* – statistiski nozīmīgas atšķirības ($p \leq 0.05$); ** $p \leq 0.01$; *** $p \leq 0.001$

Narkotiku lietošanas ziņā līdzīgi kā iepriekš aprakstītajā par tabakas un alkohola lietošanu – tikai viens indikators (t.s. **Spice lietošana dzīves laikā**) ir ar statistiski nozīmīgām atšķirībām, turklāt atšķirības saglabā statistisko nozīmību arī kontrolējot pēc vecuma un klasteru izlases radītā efekta.

Zēnu vidū statistiski nozīmīgas atšķirības pēc anketas aizpildīšanas veida vērojamas marihuānas/hašiša lietošanā dzīves laikā un pēdējo 12 mēnešu laikā, savukārt meiteņu vidū – tikai Spice lietošanas ziņā.

2.18. tabula. Narkotiku lietošanas izplatība un anketas aizpildīšanas veida ietekme uz rezultātiem

	P&P (%)	CASQ (%)	p	aOR (95% T.I.)	p
<u>Nelegālo vielu indikatori</u>					
1) marihuāna/hašišs dzīves laikā	22.3	20.1	Z: *; K, M: n.s.	0.89 (0.74–1.07)	0.212
2) marihuāna/hašišs pēdējo 12 mēnešu laikā	14.6	13.4	Z: *; K, M: n.s.	0.92 (0.74–1.12)	0.394
3) marihuāna/hašišs pēdējo 30 dienu laikā	5.7	6.2	K, Z, M: n.s.	1.10 (0.80–1.50)	0.569
4) «Spice» dzīves laikā	11.4	14.2	K, M: *; Z,: n.s.	1.31 (1.03–1.66)	0.028
5) inhalanti dzīves laikā	8.9	9.4	K, Z, M: n.s.	1.09 (0.88–1.35)	0.448
6) Ekstazī dzīves laikā	2.2	2.8	K, Z, M: n.s.	1.33 (0.79–2.25)	0.282

n.s. – nav nozīmīgas atšķirības ($p > 0.05$)

* – statistiski nozīmīgas atšķirības ($p \leq 0.05$); ** $p \leq 0.01$; *** $p \leq 0.001$

Secinājumi

Skolēnu vidū veiktais pētījums, izmantojot ESPAD pamatanketu, un arī aptaujas skolu vadības vidū rezultāti rāda, ka pētījums skolēnu vidū, kurā datorizētas paš aizpildes anketas tiek aizpildītas skolu datorklasēs, ir realizējams varbūtības veida izlasē.

Skolās veiktajā pētījumā skolu atteikumu līmenis bija nedaudz augstāks nekā parasti (25% nejauši atlasīto skolu atteicās piedalīties salīdzinājumā ar 5% 2011. gada ESPAD pētījumā), taču lielākoties atteikumu iemesli nebija saistīti ar nevēlēšanos vai nevarēšanu veikt pētījumu ar datorizēti aizpildāmām anketām, turklāt ar relatīvi sarežģītāku metodoloģiju, jo klase bija jāsadala divās daļās un vienlaikus vienai klasei bija jānodrošina divas klašu telpas anketas aizpildīšanai – datorklase un «parasta» mācību telpa.

Atbilstoši skolu vadības viedoklim par organizatoriskajiem aspektiem veicot skolēnu aptauju skolās (ne vienlaicīgi vairākās klasēs, bet dažādos laikos) 19% skolu drīzāk piedalītos pētījumā, ja tiktu izmantotas papīra anketas, 44% piekristu dalībai pētījumā, ja anketēšana norisinātos datorizēti, bet 37% skolu vadības izvēli piedalīties pētījumā anketēšanas veids neietekmētu. Priekšroku datorizēti aizpildāmām anketām biežāk izvēlas to skolu pārstāvji, kurās iepriekš veikta zināšanu novērtēšana vai anketēšana, izmantojot datorizētus instrumentus, attiecīgi 51% un 35% labprātāk izvēlētos anketēšanu izmantojot tiešsaistes rīkus.

Atbildes uz skolu vadības aptaujā iekļautiem jautājumiem un IZM statistika liecina, ka praktiski visi datori skolā ir nodrošināti ar interneta piekļuvi, un tā zemo ātrumu vai nestabilo interneta pieslēgumu kā nozīmīgu problēmu aptauju veikšanā norāda mazāk nekā 25% skolu vadības. Analizējot skolēniem pieejamo datoru skaitu datorklasēs, secināms, ka Latvijā aptuveni divās no trim skolām (63%) vienas klases skolēnus teorētiski vienlaicīgi var nodrošināt ar datorklasē (vienā vai vairākās) pieejamiem datoriem.

Aptaujā iegūtās skolēnu atbildes rāda, ka skolēnu atbildes uz ESPAD pamatanketas jautājumiem pārsvarā neatšķiras, ja vienas klases skolēni tiek sadalīti divās grupās, no kurām viena grupa anketas aizpilda elektroniski, bet otra – tradicionālās papīra anketas. Trīs no šajā pētījuma ziņojumā aplūkotajiem 24 indikatoriem uzrāda statistiski nozīmīgas atšķirības atkarībā no aptaujas anketas aizpildīšanas veida. Divos indikatoros (smēķēšana dzīves laikā un alkohola lietošana dzīves laikā) augstāki izplatības rādītāji tika iegūti, ja anketa tika aizpildīta papīra formātā, savukārt t.s. *Spice* lietošanas izplatība dzīves laikā augstāka bija to skolēnu vidū, kuri anketas aizpildīja elektroniski.

Lai labāk sagatavotos un pieņemtu lēmumu par anketēšanas veidu 2015. gadā plānotajā ESPAD pētījumā, 2014. gadā būtu nepieciešams turpināt veikt anketēšanas veida ietekmes izpēti sekojošos virzienos: 1) veikt dažādu datu tīrīšanas algoritmu ietekmes novērtēšanu, piemēram, analizējot iepriekšējos ESPAD pētījumos iegūtos datus, 2) pārbaudīt cik lielā mērā elektroniski anketas aizpildījušo vienu un to pašu skolēnu vidū pēc noteikta laika (piemēram, 30 dienām) tiek iegūti tādi paši rezultāti,

3) izvērtēt personalizētas atgriezeniskās saites sniegšanu skolēniem pēc aptaujas anketas aizpildīšanas, kas varētu darboties kā profilakses aktivitāte ESPAD pētījuma ietvaros.

Tā kā datorizēti veiktas aptaujas var būt ar zemākām izmaksām salīdzinājumā ar papīra anketām (piemēram, izmaksu pozīcijas, kas saistītas ar anketu drukāšanu un ievadi), līdz ar ko pētījumus skolās ierobežota budžeta apstākļos būtu iespējams veikt biežāk, kā arī varētu tikt uzlabota datu kvalitāte un tiktu veicināta jauniešu mērķa grupai pieņemamu profilakses pasākumu īstenošana, datorizētu rīku izmantošanas izpēte būtu atbalstāma arī nākotnē.